José Luis Iniesta

L'ALTRE AMBRE

L'INSOSPITAT ORIGEN D'UN APRECIAT COMPONENT EN ALTA PERFUMERIA

David Sucunza

Ací llance una idea boja: us recomane que la pròxima vegada que camineu per una platja us acompanyeu d'agulla i encenedor. I aquí la justificació: un tresor ocult podria estar esperant-vos. S'assemblarà a una pedra. A un simple cudol modelat per les marees. Però no us refieu de les aparences i avanceu parant atenció. El que busqueu és un objecte d'aspecte cerós i olor penetrant. Dur però fràgil. Potser ribetejat amb restes de becs de calamar. Si localitzeu alguna cosa que s'hi assemble, acosteu-vos-hi sense tenir molt en compte el color perquè, des de marró fosc fins a gris groguenc, una llarga gamma de tonalitats és possible. Escalfeu l'agulla amb l'encenedor i proveu a inserir-la en la peça. Si ho aconseguiu i veieu fluir de l'orifici una mena d'oli de color xocolata, enhorabona. Molt probablement sereu davant una substància mítica, l'elevat preu de la qual no ha decaigut en els últims mil anys. Es denomina *ambre gris* i posseeix una característica única: una aroma ben singular.

Descrit com a marí i animal, dolç i dens, almescat i terrós, l'olor de l'ambre gris ha captivat l'ésser humà durant generacions (Hoare, 2010). Els seus primers ecos ens arriben des del món àrab medieval, on va deixar empremta en tot de textos. Apareix tant en relats tradicionals com *Les mil i una nit* –en un dels seus contes, Simbad en troba en una illa deserta a la qual ha estat llançat després d'un naufragi–, com en tractats mèdics tipus *El llibre del coixí* (Ruiz Butrón, 2003). Aquest receptari, escrit en el segle XI pel toledà Ibn Wafid, constitueix a més un exemple particularment interessant, ja que fa referència a l'«ambre de Medina Sidonia», que s'arreplegava en el litoral atlàntic gadità i va gaudir de gran fama.

No va ser l'únic lloc d'on es va obtenir. Pel que sabem d'aquella època, els mercaders perses que van dominar el comerç d'aquesta substància viatjaven a buscar-la fins a costes tan remotes com les de Somàlia, Borneo o les illes Nicobar. I més avant, després del descobriment d'Amèrica, se'n va portar també del Nou Món, com va relatar el metge sevillà del segle XVI Nicolás Monardes. El seu llibre *Historia medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales* (Monardes, 1580) conté un capítol dedicat a aquesta substància on menciona el transport de peces de desenes de quilograms provinents de la Florida i el costum dels habitants d'aquelles terres d'untar-s'hi per la seua bona olor, així com l'afirmació: «Té l'ambre grans virtuts, i serveix per a moltes coses, i així és cosa de molt preu, que la bona val avui més de dues vegades or finíssim.»

Aquesta il·lustrativa frase de Monardes resumeix les dues principals constants de l'ambre gris al llarg de la història: l'alt cost i la varietat d'usos que se li han donat (Srinivasan, 2015). El més important, òbviament, ha tingut l'elaboració de perfums com a protagonista, i més si considerem que, a més de la seua aroma suggeridora i duradora, aquesta substància posseeix la poc comuna qualitat de fixar i exaltar altres fragàncies més delicades i fugaces. Aquest ús continua avui dia i molts dels més selectes perfums contemporanis contenen quantitats variables d'ambre gris en la seua composició. Però és l'única utilització que persisteix: les altres es van abandonar fa temps. Serà interessant repassar-les, en tot cas, ja que són ben cridaneres sota la nostra perspectiva actual.

> «DESCRIT COM A MARÍ I ANIMAL, DOLÇ I DENS, ALMESCAT I TERRÓS, L'OLOR DE L'AMBRE GRIS HA CAPTIVAT L'ÉSSER HUMÀ DURANT GENERACIONS»

DE RECONSTITUENT A AFRODISÍAC

A mitjan camí entre perfumeria i medicina figuren els poms d'olor, que es poden observar en abundants retrats medievals i renaixentistes i es creia que servien per a protegir-se dels miasmes. En una època en què no es coneixia l'origen de les malalties infeccioses, molts les associaven als ambients fètids i portaven en la seua vestimenta aquestes boletes de metall repujat que s'omplien de materials aromàtics. I, ja totalment dins del segon d'aquests dos àmbits, trobem que diversos sistemes de medicina tradicional usen l'ambre gris com a remei contra mals d'allò més divers, el que d'alguna manera estaria relacionat amb el seu ús com a reconstituent, al qual, segons sembla, hi tingueren molta tirada dos fran-

cesos il·lustres: el cardenal Richelieu i Brillat-Savarin, autor del primer tractat de gastronomia. O també com a afrodisíac: la llegenda explica que Giacomo Casanova menjava *mousse* de xocolata amanida amb aquesta substància per la raó comentada. També van gaudir de gran èxit els ous cuinats amb idèntic condiment i, segons diuen les cròniques, aquest va arribar a ser el plat preferit del rei Carles II d'Anglaterra. Sempre ens quedarà el dubte de saber què va motivar el seu exòtic hàbit, si el simple plaer culinari o un gust per l'ostentació que el prohibitiu preu d'aquest article fomentava.

L'ambre gris sempre va ser un bé escàs, ja que no hi havia manera de preveure on i quant apareixeria. Caldria preguntar-se per què, i com s'origina aquest elusiu material que arriba a les costes d'una manera inconstant i aparentment arbitrària. La resposta no pot ser més insòlita, perquè ens condueix fins a les entranyes del major depredador sobre la faç de la Terra. Allí, en els mateixos intestins del leviatan, es crea la massa de restes de calamar i secrecions que acabarà transformant-se en ambre gris. Què millor, per tant, que acudir a les pàgines de *Moby Dick* per a il·lustrar aquest punt. Al capítol noranta-un, per a ser exactes. Herman Melville hi narra com Stubb enganya la tripulació d'un vaixell francès, batejat amb molt mala intenció com a *Poncella de rosa*, que està tractant de pescar un catxalot trobat mort al mig de l'oceà. Per a això, el segon oficial del *Pequod* s'aprofita dels pocs coneixements baleners dels gals i, després de convèncer-los d'abandonar les restes del cetaci, rema fins al cos flotant i excava en el seu interior fins que:

> Va deixar caure l'aixada, va ficar totes dues mans en el forat i en va treure grapats d'alguna cosa que semblava sabó rosat de Windsor o un formatge gras, molt curat i bigarrat i, per afegitó, saborós. Es pot oscar fàcilment amb el polze i és d'un to entre groc i cendre. Això, estimats amics, és l'ambre gris, que qualsevol droguer pagaria a una guinea d'or l'unça.
>
> (Melville, 1968, p. 473)[1]

I. W. Taber

Amb la publicació de *Moby Dick* el 1851, Melville va immortalitzar un mitjà de vida avui perdut però que va constituir la primera gran indústria nord-americana. Il·lustració d'Isaiah W. Taber, realitzada per a una edició de 1902, que mostra la persecució final de l'animal.

Cristoph Schmidt / Gemäldegalerie, Museus Nacionals de Berlín

«S'HAN ARRIBAT A EXTRAURE 455 QUILOGRAMS D'AQUESTA SUBSTÀNCIA DE L'INTERIOR D'UN ÚNIC CATXALOT»

Així és. Tornant a la realitat, s'han arribat a extraure 455 quilograms d'aquesta substància de l'interior d'un únic catxalot. Va ocórrer el 1914 en aigües australianes i s'hi van pagar 23.000 lliures esterlines. Encara que, per a ser justos, aquest passatge novel·lesc conté una inexactitud que convindria puntualitzar. És molt probable que Melville manejara ambre gris d'una qualitat tan alta com la que descriu el seu relat però no que isquera d'aquella manera del cos de l'animal. Extret directament de la balena que el genera, sorgeix negre, moll i amb una olor d'allò més desagradable, cosa ben lògica, ja que en origen no es tracta d'una altra cosa sinó de matèria fecal (Clarke, 2006). Un càlcul intestinal format per les restes indigeribles de la presa predilecta d'aquesta espècie, cutícules de nematodes paràsits i els seus propis sucs. No serà fins que aquesta concreció siga alliberada quan s'inicie un llarg procés de degradació provocat per l'acció del sol, l'aire i l'aigua que conclou en l'apreciat producte que forma part de tants i tan cars perfums. Una autèntica metamorfosi química que dura anys, fins i tot dècades, i durant les quals l'ambre gris flota sobre mars i oceans fins que un dia l'atzar el deixa encallat en una platja qualsevol.

[1] La traducció al català correspon a Melville, H. (1984). *Moby Dick*. Barcelona: Edicions 62 (p. 581).

A mitjan camí entre perfumeria i medicina figuren els poms d'olor, que es poden observar en abundants retrats medievals i renaixentistes i es creia que servien per a protegir-se dels miasmes. Dalt: Ticià. *Retrat de Clarissa Strozzi*, 1542. Oli sobre llenç, 98×150 cm.

«A MÉS DE LA SEUA SUGGERIDORA I DURADORA AROMA, AQUESTA SUBSTÀNCIA POSSEEIX LA POC COMUNA QUALITAT DE FIXAR I EXALTAR ALTRES FRAGÀNCIES MÉS DELICADES I FUGACES»

ALTRES SUBSTÀNCIES SEMBLANTS

Sembla increïble i, no obstant això, si més no, hi ha una altra substància semblant d'ús en cosmètica. Parlem de l'*hyraceum*, format a partir dels excrements petrificats del damà del Cap, un mamífer sud-africà amb aparença de rosegador que té el costum de viure en colònies que defequen en un mateix lloc. I si estenem l'anàlisi a altres essències animals, ens topem amb l'almesc, l'algàlia i el castori, tres secrecions glandulars que s'obtenen respectivament del cérvol mesquer, la civeta i el castor, i que gaudeixen de predicament en perfumeria des d'antic.

Per desgràcia, la producció a gran escala d'aquestes tres últimes implicaria la mort de milers d'exemplars, la qual cosa ha forçat la indústria del sector a buscar anàlegs sintètics de característiques semblants. Un procés que també ha experimentat l'ambre gris, el comerç del qual està prohibit en uns quants països perquè procedeix d'una espècie amenaçada. Per això, s'han desenvolupat diversos substitutius d'aquesta substància, tots els quals miren d'emular les característiques del seu principal component: l'ambreïna. I això té el seu trellat, atès que aquest compost en realitat no fa olor. Només en oxidar-se dóna lloc a dues molècules volàtils, una de les quals, denominada *ambrox*, és el principal responsable de la famosa aroma. Així doncs, encara que avui dia se sintetitzen grans quantitats d'ambrox a partir d'un producte natural barat present en la sàlvia, l'esclareol, alguns perfumistes continuen preferint l'ambre gris original, que emet una fragància més suau i subtil, ja que l'oxidació de l'ambreïna succeeix d'una manera contínua però lenta.

ANOMALIA FISIOLÒGICA

Naturalment, aquesta inclinació a mantenir l'ús de la font natural queda restringida als perfums més exclusius, ja que el preu de l'ambre gris no ha minvat. Un fet ben lògic si tenim en compte el deteriorament que van patir les poblacions de catxalots durant els dos segles passats. Amb la publicació de *Moby Dick* el 1851, Melville va immortalitzar un mitjà de vida avui perdut però que va constituir la primera gran indústria nord-americana. En el seu apogeu, a mitjan segle XIX, donava faena a milers de mariners que, a bord dels seus vaixells baleners, partien de ports mítics com els de New Bedford i l'illa de Nantucket, i emprenien viatges que podien durar anys abans de tornar amb el seu valuós botí: un celler ple a vessar de bótes plenes d'esperma, l'oli que atresoren els catxalots en l'interior del seu enorme cap i que fins a l'arribada del petroli va enllumenar les ciutats de mig món.

Gabriel Barathieu

En els intestins del catxalot es crea la massa de restes de calamar i secrecions que acabarà transformant-se en ambre gris. En la imatge, un catxalot femella i la seua cria.

Durant aquest període, es creu que un quart de milió d'exemplars van ser capturats. En degueren caure molts més en el segle següent, quan els europeus van prendre el relleu i van comptar amb armes tan poderoses com l'arpó explosiu. Avui queden uns 360.000 exemplars, una tercera part de la població que degué d'existir a l'inici de la cacera (Taylor et al., 2008). I no tots produeixen ambre gris, ja que els càlculs intestinals que l'originen no deixen de ser una anomalia fisiològica que només pateixen entorn de l'1 % d'ells. Dit això amb precaució, per descomptat, perquè són meres estimacions. En realitat, gran part de la vida dels catxalots continua oculta darrere de la immensitat dels oceans. Encara desconeixem, per exemple, si aquest cetaci és capaç d'alliberar ambre gris pels excrements o aquest s'acumula fins a obturar-li el recte i causar-li la mort. Caldrà esperar que algú presencie una cosa o una altra per a esbrinar-ho.

«EXTRET DIRECTAMENT DE LA BALENA QUE EL GENERA, SORGEIX NEGRE, BLA I AMB UNA OLOR D'ALLÒ MÉS DESAGRADABLE»

I per a acabar una qüestió que, si bé sembla fútil, ha generat no pocs equívocs: en quin moment es va descobrir la relació entre ambre gris i catxalots? Si ens restringim a l'àmbit acadèmic, no hi ha dubte. Podem posar lloc i data. El 1724, els naturals de Nova Anglaterra Zabdiel Boylston i Paul Dudley van publicar en la revista *Philosophical Transactions* sengles articles en què explicaven aquest vincle gràcies al testimoni de diversos marins de la llavors puixant indústria balenera de la zona. Es tancava així el debat sobre la procedència d'aquesta substància, a la qual al llarg de la història se li han atribuït orígens d'allò més variats. Ací en va una llista: bromera seca del mar, excrements d'aus, secrecions de cocodril, restes de cera de bresques, fongs crescuts en el fons dels oceans o en roques costaneres, fruits o goma exsudada per arbres del litoral, betum aflorat de les profunditats marines i fins i tot aroma de bava de dragó. Totes elles especula-

Peter Kaminski

L'ambre gris sempre va ser un bé escàs, ja que no hi havia manera de preveure on i quant apareixeria.

cions que sabem que manquen de sentit però que en el seu dia van formar part d'obres que, amb major o menor encert, van aspirar a plasmar vertader coneixement.

Potser a causa de la confusió existent en els textos antics, els dos articles mencionats han portat diversos autors a atorgar als baleners nord-americans del XVIII el mèrit d'identificar la font natural del famós producte odorífer (Kemp, 2012). Però estan equivocats. Un segle abans, el metge portuguès Juan Méndez Nieto ja havia relatat en els seus *Discursos medicinales* –una mena de memòries de la seua novel·lesca vida– que els tripulants bascos d'una petita galiassa corsària en què estava embarcat mataven una cria de catxalot per a fondre el greix i buscar ambre gris en el seu interior (Méndez Nieto, 1607). Això concorda amb la llarga tradició balenera euskaldun, que també va incloure la caça d'exemplars d'aquesta espècie, als quals anomenaven *trompes*, i el refinament de la seua esperma (Alberdi Lonbide, 2013). Però és que, si ens remuntem fins a l'any 1300, descobrim que el cèlebre *Llibre de les meravelles* de Marco Polo refereix en parlar de Madagascar: «Tenen molt d'ambre, perquè en aquest mar hi ha balenes en quantitat, i com que les pesquen, es procuren l'ambre, perquè d'elles l'extrauen» (Polo, 1300). Una informació que el venecià degué adquirir després de conversar amb mercaders perses durant el seu famós viatge a Orient. El que ens condueix al mateix origen de la paraula *ambre*, aspecte aquest que és absolutament aclaridor.

«S'HAN DESENVOLUPAT DIVERSOS SUBSTITUTIUS D'AQUESTA SUBSTÀNCIA, TOTS ELS QUALS MIREN D'EMULAR LES CARACTERÍSTIQUES DEL SEU PRINCIPAL COMPONENT: L'AMBREÏNA»

Primer i més important perquè el terme del qual procedeix, *'anbar* (عنبر), denota en àrab tant "ambre gris" com "catxalot". Però també perquè aquest vocable conté quatre consonants, *'ayn*, *nūn*, *bā'* i *rā'*, el que ben sovint implica una procedència diferent de l'àrab. El prengueren ells al seu torn del persa? Si bé això últim queda en simple conjectura, sembla raonable pensar, encara que no necessàriament cert, que el poble que va dominar el comerç d'aquesta substància durant segles fóra també el primer a advertir la seua connexió amb l'animal que el genera i que aquesta associació quedara reflectida en la seua llengua.

En fi, ja sabeu, la pròxima vegada que camineu per una platja proveu a emular la cerca d'una agulla en un paller en versió ambre gris entre les roques. Un aromàtic tresor pot estar esperant-vos.

REFERÈNCIES

Alberdi Lonbide, X. (2013). El más oculto «secreto»: Las cacerías de cachalotes y la industria del refinado de esperma en el País Vasco durante los siglos XVII y XVIII. *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, *69*, 331-381.

Clarke, R. (2006). The origin of ambergris. *Latin American Journal of Aquatic Mammals*, *5*(1), 7-21. doi: 10.5597/lajam00087

Hoare, P. (2010). *Leviatán o la ballena*. Barcelona: Ático de los libros.

Kemp, C. (2012). *Floating gold*. Chicago: The University of Chicago Press.

Melville, H. (1968). *Obras*. Barcelona: Editorial Planeta.

Méndez Nieto, J. (1607). *Discursos medicinales*. Consultat en http://www.cervantesvirtual.com/obras/materia-autoridad/mendez-nieto-juan-37936

Monardes, N. (1580). *Historia medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales*. Consultat en https://play.google.com/books/reader?printsec=frontcover&output=reader&id=eAtm3cE1smAC&pg=GBS.PP1

Polo, M. (1300). *Libro de las maravillas*. Consultat en http://www.libros-maravillosos.com/ellibrodelasmaravillas/pdf/El%20libro%20de%20las%20maravillas%20-%20Marco%20Polo.pdf

Ruiz Butrón, E. A. (2003). El ámbar de Medina Sidonia en la farmacopea del siglo onceno». *Revista Puerta del Sol*, *6*, 6. Consultat en http://www.revistapuertadelsol.com/revistapuertadelsol/revistas/numero6/seis/seis.html

Srinivasan, T. M. (2015). Ambergris in perfumery in the past and present Indian context and the western world. *Indian Journal of History of Science*, *50*(2), 306-323. doi: 10.16943/ijhs/2015/v50i2/48241

Taylor, B. L., Baird, R., Barlow, J., Dawson, S. M., Ford, J., Mead, J., … Pitman, R. L. (2008). *Physeter macrocephalus. The IUCN Red List of Threatened Species 2008*, e.T41755A10554884. doi: 10.2305/IUCN.UK.2008.RLTS.T41755A10554884.en

AGRAÏMENTS

L'autor voldria agrair al Dr. Eric Calderwood, professor de Literatura Comparada en la Universitat d'Illinois, la seua imprescindible ajuda pel que fa a la informació sobre l'origen de la paraula *ambre*.

David Sucunza Sáenz. Professor titular interí del Departament de Química Orgànica i Química Inorgànica de la Universitat d'Alcalá (UAH), Alcalá de Henares (Madrid).